

MÜTAREKE DÖNEMİNDE SİYASİ MAĞDURLAR ve MAĞDURİN-İ SİYASİYE TEAVÜN CEMİYETİ

Haluk SELVİ

Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim
Üyesi, e-posta: hselvi@sakarya.edu.tr

Özet

Bu makalede 1908-1918 yılları arasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyaseti neticesinde zarar görenlerin Mondros Mütarekesi sonrasında mağduriyetlerini gideme çabaları ve bu amaçla kurulan bir cemiyet ele alınmıştır. 1909'dan sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti ordu içerisinde bir takım düzenlemeler yaparak bazı subayları görevlerinden almıştı. Askeri yönden uygulanan kararlar siyasi açıdan da hayata geçirilmişti. Bu sebeplerden ötürü on yıllık süre içerisinde sayıları hayli kabarık olan siyasi ve askeri mağdurlar grubu ortaya çıkmıştı. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra bu mağdurlar harekete geçmeye ve ellerinden alınmış olan haklarının iade edilmesi için çaba göstermeye başladılar. Bu sırada siyasi mağdurları bir birlik altında toplamaya çalışan partiler olduğu gibi, siyasi teşebbüslerde bulunamayacak daha düşük rütbeli memurların mağduriyetlerinin giderilmesi için kurulan cemiyetler de vardı. Bunlardan en dikkat çeken, 15 Şubat 1919 tarihinde İstanbul'da kurulan Mağdurin-i Siyasiye Teavün Cemiyeti'dir. 1908-1918 yılları arasında, İttihatçı hükümetler tarafından mahkum edilen, memuriyetten uzaklaştırılan, azledilen kişilerin haklarını savunmayı amaç edinen cemiyet bunun için mütareke hükümetlerine ve hatta padişaha bile başvurmuştu. Ancak cemiyetin bu çalışmalarında başarı sağladığı söylenemez. Ülkenin işgal altında olması bu tür teşebbüslerin sonuçsuz kalmasına neden oldu. Milli Mücadele hareketi neticesinde Anadolu için yapılan İttihatçı-İtilafçı çekişmesi de ortadan kalkmış, mağdurlar kendi imkanlarıyla mağduriyetlerini gidermeye çalışmışlardı.

Anahtar Kelimeler: İttihat ve Terakki Cemiyeti, Askeri ve Siyasi Mağdurlar, Mağdurin-i Siyasiye Teavün Cemiyeti

Abstract

In this article, it is aimed to argue the endeavour of those who were aggrieved by the policy of the Committee of Union and Progress in 1908-1918 for redressing their grievances and a committee established for this aim after the Mudros Armistice. Soon after 1909, the Committee of Union and Progress deposed various officers as a result of arrangements in the army. These executions were also implemented into the political sphere. Thus military and political aggrieved groups emerged in the course of ten years. Following the Mudros Armistice, those groups began to endeavour to regain their assumed rights. At that time while various political parties began to gather politically aggrieved person under their control, it is seen that a few societies, which were not able to make political attempts, were

established for redressing the grievances of ordinary officials. One of them was Mağdurin-i Siyasiye Teavün Cemiyeti (Friendly Society of Political Aggrieved Person) established on 15 February 1919 in İstanbul. This society, which had the aim to defend the rights of convicts, deposed and dismissed victims by the Unionist governments between 1908 and 1918, had recourse to the unionist government and even to the Sultan. But it is not possible to say the society was successful in its attempts. As the country was under military occupation, such kinds of attempts became unsuccessful. Because of the Turkish War of Independence, contention between the unionist and allied supporters for Anatolia was thus removed and aggrieved persons tried to redress their grievances by themselves.

Key Words: *Committee of Union and Progress, Military and Political Aggrieved Victims, Friendly Society of Political Aggrieved Person*

Giriş

1908-1918 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin kaderini eline alan İttihat ve Terakki Cemiyeti, bir anlamda, bütün ülke halkını öğrenci, kendisini de öğretmen kabul eden bir sivil-asker aydınlar hareketi olarak görülmektedir. Hareket, kendi doğrularını milli ve evrensel doğrular olarak kabul etmiştir. Bu düşüncenin dışına çıkanlar, aykırı davrananlar ise “gaflet ve dalalet” içerisinde sayılmışlardır. Bundan dolayı demokratik yollar, “vatanın ve milletin yüksek çıkarları” adına tıkanmıştır. Üstelik “vatanın ve milletin âli menfaatleri”nin ne olduğunun tartışılmasına bile tahammül edilmemiştir. Bu tutumun ortaya çıkardığı birçok problem yaşanmıştır. Her şeyden önce muhalif basın susturulmuş, ordu içerisinde görevli olan ast-üst askerlerin görevlerine son verilmiş, sivil memurlar da aynı akıbete uğramışlardır.

Daha 1909 yılında, Hareket Ordusu İstanbul'da asayişi temin ettikten sonra, orduda tensikat yapılması için çalışmalara başlanmıştı. Açığa çıkarılmış ve çıkarılacak olan ümera ve zabitan hakkında kaleme alınan nizamnamede, bunlardan görev yapamayacak olanlarla hizmet müddetleri 20 yıl olanların emekliye ayrılması, hizmetleri 20 yıldan az olanların ihtiyat zabiti olarak istihdamı kararlaştırılmıştı. Bu karar alaylıların kadro dışına çıkarılmaları anlamına geliyordu. Tabii olarak alaylıların kadro haricine çıkarılmaları orduda hoşnutsuzluğa sebep oldu. Bunun üzerine Harbiye Nazırı Salih Paşa bir beyanname neşretme lüzumunu duydu. Böylece neferlikten paşalığa yükselmeye engel olunuyor, askerliği meslek yapma, yükselme kapısı haline getirme önleniyordu. Bu kapının kapanması orduda yükselme istidadını gösteren erbaş ve erleri, İttihat ve Terakki Cemiyetine ve onun belkemiği olan mektepli subaylara düşman etmişti. Bu sırada III. Ordudan alaylı bir ferik, iki mirliva, iki miralay, beş kaymakam, bir binbaşı, üç kolağası, dört yüzbaşı ile bir mülazım-ı evvelin yaşlarının ilerlemesi ve hizmetlerinin 40-45 seneye varmasından dolayı tekaüden tasfiyeleri kararlaştırılmıştı.¹

Askeri yönden uygulanan bu kararlar siyasi açıdan da uygulama alanına konuluyordu. Bu sebeplerden dolayı, on yıl boyunca sayıları hiçte azımsanmayacak siyasi ve askeri mağdurlar grubu ortaya çıkmıştı. Mondros Mütarekesi'nin

¹ Zekeriyâ Türkmen, Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması, İstanbul, 1993. ss. 122-125.

imzalanmasından ve İttihatçı yöneticilerin yurt dışına çıkışlarından sonra, bu siyasi ve askeri mağdurlar harekete geçmeye ve gasp edilmiş olan haklarının iade edilmesini istemeye başladılar. Özellikle basında İttihatçılara karşı bir kampanya başlatıldı. Bu yazılarda genel olarak şu lisan kullanılıyordu: “İttihatçılar, muhaliflerini astılar, sürdüler, matbuatın ağzını tıkadılar. Halkın şikâyetini keserek müracaat kapılarına bir set çektiler. Toplantıları ve hatta Babıâli Caddesi’ndeki kitapçılarda bile iki kişinin oturmalarını yasakladılar.”

Kendisinin de İttihat ve Terakki mensubu olduğunu söyleyen Süleyman Nazif, “Bir Hasbihal” başlığıyla kaleme aldığı makalesinde, İttihat ve Terakki Cemiyeti hakkında şu şekilde bir değerlendirmede bulunuyordu: “*Vaktiyle İttihat ve Terakki’nin bir müntesibi, bir hadimi idim... Ayrılan birçok kişi gibi ben de ayrıldım... Ben Musul’a gittiğim zaman Talat Paşa’nın kusurlarını görmeye ve açıktan açığa mücadeleye başlamıştım.*” Makalenin devamında ise Ayan Reisi Ahmet Rıza Bey’in anlattığı bir olay şu şekilde aktarılıyordu: “*Talat ve Enver Paşalar sukutlarından sonra, bana, buraya geldiler ve: “İttihat ve Terakki zaten sizin eserinizdir. Biz daha çocuk iken siz onu tesis etmişsiniz. İşte mücahit aletinizi size aynen iade ediyoruz. Müesseseleriyle, sermayesi ve teşkilatıyla, alınız ve istediğiniz gibi idare ediniz” dediler. Ben onlara dedim ki: “Hayır! Ben bunu kabul edemem. İttihat ve Terakki’yi size terk ettiğim zaman memleketin en büyük kısmı ona: “Mukaddes Cemiyet” derdi. Şimdi şekavet aleti olarak görüyor. Kanlı bir paçavra haline koyduğunuz bu müesseseyi ayağımla iter, atarım!”*”²

Süleyman Nazif’in böyle vasıflandırdığı parti hakkında Hürriyet ve İtilafçılar neler söylemez, neler yapmayı hayal etmezlerdi ki. Bu sebeple mütareke dönemi partilerinin ve hükümetlerinin ortak özellikleri İttihatçı düşmanlığı olacaktır. Bu muhalefete İtilaf Devletlerinin İttihatçı avı da karışınca iş iyice çığırından çıkacaktır. Hükümetlerin ve kamuoyunun gündemini meşgul eden ve çeşitli tartışmaların yapılmasına neden olan meselelerden birincisi savaş suçlusu olanların yakalanarak cezalandırılması, ikincisi de harp kabinelerinin gazabına uğramış olan siyasi hükümlülerin affı meselesi idi.

Aslında siyasal af, meclisin de ele almadığı ve herhalde almaya pek hevesli olmadığı bir konu idi. Oysa vükela, 18 Kasım 1918’de genel siyasal af tasarısını meclise göndermişti.³ Meclis-i Mebûsan’ın 21. içtimasında siyasal suçluların affı hakkındaki kanun tasarısının görüşülmesine geçildiği sırada söz alan Denizli Mebusu Rüştü Bey: “*Bu kanun, harb hükümetlerinin zulmüne uğrayanlar için yapılmıştır*” demiş ve Rüştü Bey’den sonra konuşan Aydın mebusu Emanuelidi Efendi ise; bu kanunun bütün siyasal suçluları kapsamadığını ve particilikten dolayı bazı şahısların affını öngördüğünü ifade etmiştir. Trabzon Mebusu Hafız Mehmet Bey de; genel af meselesinin hangi sebeplerden dolayı gündeme geldiğini izah ettikten sonra; genel affın bir takım siyasal inkılâpların yeterli olması sonucunda ilan edilebileceğini söylemiştir. Hükümet namına söz alan Adliye Nazırı Ali Haydar Bey ise; hükümetin bu kanunu çıkarmak istemesindeki maksadının siyasal suçluların affedilmesi yönünde olduğunu ve her hususta encümenle ittifak edildikten sonra

² Hadisat, 3 Kanun-ı evvel 1335/ 3 Aralık 1918, No:45.

³ Sina Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, I, İstanbul, 1992, s. 139

ekseriyetin kararıyla böyle bir kanun teklifinin hazırlandığını ifade etmiştir.⁴

Meclis-i Mebûsan'ın 22. içtimasında yine genel af konusu gündeme geldiği sırada söz alan Musul Mebusu Mehmet Emin Bey: “Şimdiye kadar vatandaş düşmanı olduk. Kardeşlerimize kollarımızı açalım ve kanunu kabul edelim” demiş, Divaniye mebusu Halid Bey ise: “Bu mahkûmlar iki kısımdır: Biri efendi takımı, diğeri katil ve baldırı çıplak takımudur. Eğer genel af, ikinci kısmı da kapsarsa memleket anarşi içinde kalır” demiştir. Umumi af ile ilgili yapılan konuşmalardan sonra meclis, bu kanun tasarisını bazı maddelerinde düzeltme yapılması için Adliye Nezareti'ne gönderme kararı almıştır.⁵

28 Aralık 1918'de meclis dağıtılır dağıtılmaz hükümet genel siyasi af tasarisını bir kararname olarak ilan etti. Oysa bu dönemde muhaliflerin İttihatçılarla ilgili en önemli eleştirileri, onların ülkeyi on yıl boyunca kararnamelerle idare ettikleri yönünde idi. Bu durumdan şikâyetçi olanlar şimdi aynı yola kendileri başvuruyorlardı. Alınan karara göre; tehcirde kusurlu olanlar ve düşmana katılanlar ya da yardım edenler hariç, Sultan Vahdettin'in cülusuna değin tüm siyasi suçlular affedilmiştir.⁶

Siyasi mağdurlar ve tutuklularla ilgili bu karardan sonra, 28 Ağustos 1920 tarihinde çıkarılan Tashih-i Rütüb kanunu ile de 1909 yılında alınmış olan rütbelerin tanzimi ile ilgili kararın bir bakıma karşılığı verilmiş oluyordu. Bu kanunla eskiden görevlerinden alınmış olan paşalar görevlerine iade ediliyor, siyasi mağdurların hakları iade edilmeye çalışılıyordu.

İttihatçı düşmanlığı ve mağdurların haklarının iadesi, yeni bir kadroya ihtiyaç duyan Damat Ferit Paşa tarafından daha istekli bir şekilde ele alındı. Bu konudaki çalışmalar 4 Mart 1919 tarihinde kurulan bu hükümet zamanında daha da yoğunlaştı. 10 Mart 1919 tarihinde Lapseki'den Sadaret'e gönderilen bir şikayet telgrafi muhaliflerin ve mağdurların hükümet nezdindeki çalışmalarını göstermesi açısından ilginç örneklerden birisidir:

“Sadaret-i Uzmaya Mahreci: Lapseki 10 Mart 1335

Riyaset-i fehmaneleri tahtında teşekkül eden kabineye bir numune-i meşrutiyet ve binaenaleyh on senedir devam eden istibdadın merkutiyetine daî olduğuna bütün halk iman etmiştir. Teşebbüsât-ı icra yolundaki fedakârlık ahiren şayan-ı takdir olup İttihat Terakki Komitesine sadık kalacağına yemin eden kimselerin şazir-i zamanı hemen hulul etmiştir. Bu cümleden olan yordakçılarının Lapseki Belediye Reisi Ahmed Efendinin suistimalatı ve irtikabından dolayı hakkında cereyan-ı tahkikat henüz yordakçıların ellerinden kurtulamayan meclis-i idare-i livaca men-i muhakemesine gidilmiş ve makam-ı devletlerine müracaat edilmek üzere men-i muhakeme sureti istenilmiş ancak ahzına muvaffak olunamamıştır. Evrak-ı tahkikiye eğerçi nazar-ı tetkik ve mütalaaaya alınır ise işe

⁴ Hadisat, 6 Kanun-ı evvel 1335/ 6 Aralık 1918, No:48.

⁵ Hadisat, 8 Kanun-ı evvel 1335/ 8 Aralık 1918, No:50.

⁶ Akşin, a.g.e, I, s. 139

ve ihtikârda birçok ceraim zuhur edecek ve reisin birçok muavinleri dahi arz-ı endam edecektir. Halk artık bu gibilerin ellerinden kurtulmak istediğinden bu ve buna mümasil eşhas hakkında tahkikat icrasını rica eder ve her hususta muvaffakiyet temenni eylerim. Ferman

Lapseki Eşrafından Sakim Efendizade Galip”.⁷

Hükümetin bu tür şikâyetleri karşılıksız bırakmadığı ve yeni bir mağdurlar zümresi ortaya çıkardığı da birçok uygulama ile kendisini göstermiştir. Hakkındaki şikâyet üzerine görevinden alınan Karesi Mutasarrıfı Hacim Muhittin Bey bunlardan sadece birisidir. Hacim Bey görevinden alınmakla kalmamış, Hacim Beye mensup ve İttihat ve Terakki emellerine hizmet ettiği iddia edilen, Rum Patrikhanesinin hakkında şikâyetçi olduğu Bandırma Kazası Kaymakamı Recep Ragıp Bey de azledilmiştir.⁸ Rum Patrikhanesi'nin ihbarı üzerine harekete geçen bu hükümet ve özellikle Dahiliye Nazırı Cemal Bey, yeni bir mağdurlar sınıfı meydana getirmekten çekinmiyor, kin ve nefret, onların yaklaşan büyük tehlikeyi görmelerini de engelliyordu. Siyasi kin ve intikam duygusunun bir devleti yıkıma nasıl götürdüğünün en açık delilleri belki de bu mütareke dönemi olayları içerisinde görülmektedir.

Hükümetin değişmesini fırsat bilerek kendilerine yeni dönemde imkân sağlamak isteyen kişiler de düşmanları hakkında şikâyetlerde bulunarak bu kişileri İttihatçı oldukları gerekçesi ile görevlerinden uzaklaştırmak istiyorlardı. Erbaa'dan 11 Mart 1919 tarihinde sadarete gönderilen “Erbaa Kazası Maliye Tahsildarlarından Şefik” imzalı bir telgrafta, “*Hakkımda bir çeşit şikâyet ve başkaca mucib-i infial bir halim olmadığı halde Sivas Valisi İsmail Kemal Bey'in sözlü emriyle azledildim. Bir iktidar kabiliyeti olmayıp bütün özelliği İttihat ve Terakkiye mensup olmaktan ibaret bulunan ve hususuyla Tokat mutasarrıflığı zamanındaki acz ve hatalarından dolayı hakkında her gün binlerce şikâyet vuku bulan valinin yeni girdiğimiz şu kanun ve icraat devresinde yine bir vilayetin reisi olup olmayacağını arz ve ifadeye mücaheret eylerim. Ferman.*”⁹ denilerek ihbarda bulunuluyordu. Siyasi mağdurlar bu tür şikâyetlerle geçmiş döneme ait mağduriyetlerinin intikamlarını alıyorlardı. Nitekim İsmail Kemal Bey hakkında 12 Mayıs 1919 tarihinde tehcirden dolayı yargılanması kararı çıkmış ve görevinden alınmıştır.¹⁰ Kemal Bey hakkındaki tek şikâyet şüphesiz ki bu değildir.

Dönemin en bilinen İttihatçı düşmanlarından birisi de Erzurum Kongresine Trabzon Delegesi olarak katılmış olan Selamet Gazetesi sahibi Ömer Fevzi Bey'dir. Erzurum Kongresi'nden sonra muhalefetini artıran Ömer Fevzi Bey, Hükümete gönderdiği yazılarla İttihatçıları, Erzurum Kongresi'ne katılanları şikâyet ediyor, böylece Trabzon'daki muhaliflerinin ortadan kaldırılmasını hedefliyordu. 11 Eylül 1919 tarihinde Trabzon'dan Sadarete, Dahiliye Nezareti'ne, İstanbul Divan-ı Harb-i Örfi Riyasetine gönderdiği yazıda, Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden, İzzet ve Servet beylerden ve bunlar hakkında hiçbir icraatta bulunmayan Trabzon

⁷ BOA. BEO. A.VRK. 826/13

⁸ BOA. BEO. A.VRK. 826/74.

⁹ BOA. BEO. A.VRK. 826/52

¹⁰ Kamil Erdeha, Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler, İstanbul, 1975, s. 78

Valisi Mehmet Galip Bey'den şikâyetçi oluyordu. Oysa bu vali İttihatçı düşmanlığı ile biliniyordu, ancak Ömer Fevzi Bey'e göre yine de onlara karşı yumuşak davranıyordu. Bu şikâyet dilekçesi aynı zamanda kendisinin Valiye verdiği şikâyet dilekçelerinin şikâyetçi olduklarına açıklamasına bir tepki idi. (Bakınız Ek-I).

Dikkat çekici bir örnek de 1 Haziran 1919'da Keskin Sulh ve Selâmet Fırkası Eski Başkanı Rıza'nın Damat Ferid'e şikâyetini ihtiva ediyordu. Rıza Bey, bu şikâyet dilekçesinde, Balkan Harbi'nden beri memleketin harabesine çalışan İttihad "zümre-i bagıyyesinin" daima aleyhinde bulunduğu ve fiili teşkilâtta da geri durmadığından, 1915 yılında Ankara İttihad murahhası Neş'et Bey'in biraderi Rüşdü Bey'e vurduğu dört şamar yüzünden Ankara Divan-ı Harbi'nde altı aya mahkûm edilerek Kolordu Kumandanı Halil Recâi Bey'in kanunperestliği sayesinde bir ay haptiden sonra yakayı elden alabildiğinden, tehcir sırasında Ermeni tüccarından İsrail'i saklayarak İstanbul'a götürdüğüünün İttihatçılar tarafından öğrenilmesi üzerine hapsedildiğinden, ailelerinin de aynen Ermeniler gibi tehcire tabi tutulduğundan ve daha bir çok olaydan bahsederek şu andaki mağduriyetinin giderilmesini istiyordu. (Bakınız EK-II).

3 Aralık 1919 tarihinde Konya'dan Sadrazama müracaat eden Mevlevi Çelebilerinden Osman, Hidayet, Hüseyin, Refet, Tahir, Ahmet, Kudret, Konya tüccarlarından Osman, Sarbanzade Mehmet, Şabcıazade Mehmet, Parlakzade Ali beyler, yedi yüz senelik bir teamül ile Mevlana postnişinlik makamının sahibi olan, 8 sene önce İttihatçılar tarafından haksız olarak azledilen Abdülhalim Çelebi Efendinin makamına iadesiyle adaletin uygulanmasını istiyorlardı.¹¹

Dönemin siyasi mağdurlarını bir birlik altında toplamaya çalışan partiler olduğu gibi, siyasi teşebbüslerde bulunamayacak daha düşük rütbeli memurların mağduriyetlerinin giderilmesi için kurulan cemiyetler de vardı. Bu konuda dönemin en dikkat çekici olan kuruluşlarından birisi, Mağdurin-i Siyasiye Teavün Cemiyeti'dir. Cemiyet, 15 Şubat 1335 (1919) tarihinde İstanbul'da İştirak Gazetesi idarehanesinde eski Şeyhülislamıardan Hüsnüefendizade Rüştü Bey başkanlığında kurumuştur. Cemiyet, 1908-1918 yılları arasında, İttihatçı hükümetler tarafından mahkum edilen, memuriyetten uzaklaştırılan, azledilen kişilerin haklarını savunmak için kurulmuştur. Bu bakımdan, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na yakındır. Zaten, Sosyalist Partisi'nin yayın merkezinde çalışması, durumun kanıtıdır. Mağdurin-i Siyasiye Teavün Cemiyeti'nin ne zaman kapandığını bilinmemekle beraber mütareke olayları arasında eridiğini kabul etmek gerekir.¹²

15 Şubat 1919'da yayınlanan beyannamesine göre Cemiyet, İttihatçı hükümetler tarafından "hürriyetperver tutumları çekilemeyerek" farklı beldelere sürülen mağdurlardan oluşuyordu. Siyasetle meşgul olmayan cemiyet, bu mağdurların refahlarının temini için çalışacaktı. Bu amacını gerçekleştirmek için kanunlar dairesinde çalışacak ve hükümetler nezdinde teşebbüslerde bulunarak mağdurların hukukunu arayacaktı.

¹¹ BOA. BEO. A.VRK. 823/73.

¹² Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, c. II, İstanbul, 2003, s. 374-375.

Cemiyetin 12 Ekim 1920 tarihinde yayınlanan Nizamnamesine göre, cemiyetin teşekkül sebebi, meşrutiyetin ilanından beri İttihat ve Terakki Komitesinin kanunsuz emirlerine karşı geldikleri için gerek mahkumen ve gerekse teb'it edilenlerle memuriyetlerinden azl suretiyle senelerce açıkta kalanların hükümet nezdinde haklarının korunması, bunun için müsebbiplerin menkul ve gayrimenkul mallarını haczettirerek mağdurların zarar ve ziyanlarının tazminine çalışmak olduğu açıklanmaktaydı (Madde-1). Siyasi mağdur duruma gelecek iken başka ülkelere kaçmış olanlar, firar sebeplerinin siyasi sebeplerden olduğunu farklı şahitlerle kanıtladıklarında ve idare heyeti buna kani' olduğu taktirde siyasi mağdurlardan sayılacaklardı. Aksi taktirde mağduriyetleri kabul edilmeyecekti. (Madde-2). Siyasi mağdurlardan olup da gittikleri yerlerde vefat edenlerin ailelerine yardımda bulunmak, hukuklarını muhafaza etmek cemiyetin esas vazifelerindendi. (Madde-3). Aynı nizamnameye göre, 1908 senesinden mütarekeye kadar İttihatçılar tarafından siyasi sebeplerden dolayı memuriyetlerinden azl, mahkum veya teb'id edilen Osmanlı vatandaşlarının cemiyete girebileceği bunun için cemiyet üyelerinden iki kişinin şahadetinin veya ikamet ettiği mahallin ihtiyar heyetinden alınan bir belgenin getirilmesinin şart olduğu belirtiliyordu. (Madde-5). Ayrıca cemiyet üyelerinin kendi başlarına herhangi bir makama müracaat edemeyeceği de nizamnamede belirtilmiş (Madde-6), böylece ortaya çıkabilecek karışıklıklar önlenmişti. Cemiyetin tek bir şubesi olacaktı ve İstanbul dışında herhangi bir şubesi açılmayacaktı (madde-7). Ayrıca ittihatçılar tarafından mağdur edilmiş olanların hangi partiye mensup olurlarsa olsunlar üyelikleri kabul edilecekti (Madde-8).¹³ Bu madde bir bakıma yukarıda bahsedilen “cemiyet hiçbir siyasi amaç gütmeyecektir” düsturu ile çelişmektedir.

Cemiyet, mütareke hükümetlerine ve özellikle Damat Ferit Hükümeti'ne müracaatlarından bir sonuç alamadı. Hükümete müracaatlarında kendilerine durumlarının düzeltilileceği vaadi verildi ise de bundan bir şey elde edilemedi. Bu durum üzerine cemiyet Padişaha müracaat etmek zorunda kaldı. 25 Ağustos 1919'da Padişaha yazdıkları bir dilekçe ile mevcut durumlarını anlatıp, zararlarının giderilmesini, bunun için bir komisyonun kurulmasını ve bu komisyona kendilerinden iki kişinin katılmasını istediler. (Bu müracaatın tam metni için bkz. EK-III)

Cemiyetin bu çalışmalarında başarı sağladığı söylenemez. Mütareke İstanbul'unun bu tür teşebbüsler için çok uygun olmadığı da açıktır. Ülkenin her gün bir köşesinin yabancı devletler tarafında işgal edilmesi bu tür çalışmaları sonuçsuz bırakmıştır. Özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkıp siyasi çekişmelerin terk edilmesi yönündeki uyarılarından sonra, İstanbul dışında bu çalışmalara pek rastlanmamıştır. İstanbul Hükümetlerinin Sivas Kongresinden sonra Anadolu hakimiyetini kaybetmeleri de Anadolu için İttihatçı-İtilafçı çekişmesini ortadan kaldırmış, geçen dönemin mağdurları kendi imkanları ile mağduriyetlerini gidermeye çalışmışlardır.

¹³ Tunaya, *a.g.e.*, c. II, s.378-380

EKLER

EK-I

“Trabzon Kâtib-i Adillîği Cânib-i Vâlâsına 11 Eylül 1335

Erzurum Kongresi’nde menafî-i umumiye-i memlekete mugayir ittihaz olunan mukarrerata aid tatbikata müsaade edilmemesi ve İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin sabık meb’uslarından ve bu def’a henüz şekl-i resmî ve kanunisi te’ayyûn etmeyerek bir cemiyet-i hafîye halinde bulunan Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin Hey’et-i Temsiliyesi veya merkez-i umûmîsi azasından olub Mustafa Kemal ve Rauf ile teşrîk-i mesâîyi kabul ve kongrenin celi ve hâfi mukarreratının icrâsıyla alakadar olarak Trabzon’a avdet eden İzzet ve Servet efendilerin ahvâl ve harekât-ı umumiyesini tedkik ve teftiş edecek yerde bilâkis mazî ve hâlî mazîdeki mesûliyet-i şahsiye ve vicdaniyelerini ihmal ederek haklarında herkesten ziyade bir hususiyet göstermesi ve selâm-ı şahanenin tebliği için verilen çay ziyafetinde belediye reisini ihmal edib İ’tilaf mümessilleri muvacehesinde ahval-i şahsiye-i siyasiyesi mes’uliyeti dâ’i bir mertebede bulunan mumailiyh Servet Efendiye Defterdar Bey vasıtasıyla teklif ederek nutk-ı cevabınin irâd ettirilmesi ve sübat-ı mâziyesi cihetiyle (azl) olunan kimselere bu zevatın delâletiyle kazalar idarelerinin tevdi’ olunması ve hükümetçe tahkik ve tedkik ettirilmesi kat’î’l-vücub olan bazı mevad ve mesâ’ilde bî taraflik siyaset ve idaresinin menafî-i âliye-i memleket nokta-i nazarından gayr-i câiz-i tatbik bulunması ve Erzurum Kongresi’nin ahvâl-i umumiye-i memlekete münâfi mukarreratını tatbik ettirecek esbab ve vesa’itin ihzar ve istikmâli için İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin mensubları tarafından memurlardan bazılarının iştirakiyle geceleri hanelerde akdolunan ictima’lara şimdiden atf-ı ehemmiyet edilmediği takdirde hükümet ve milletın izalesinde müşkilâta tesadüf edeceği emr-i vaki’ler karşısında kalınacağına nazar-ı dikkate alınmasını ve intihab-ı meb’usan ve burada izahına lüzum görmediğim memleketin sair işlerinde faaliyette bulunulması ve vazifedarlara tebligat-ı lazime icra ettirilmesi hususunda Kanun-ı Esâsinin on dördüncü maddesinin efrad-ı memlekete bahş ettiği hak ve salahiyete istinaden şikâyet ve beyan ettiğini mutazammın Trabzon Vilâyeti makamı namına Vali Mehmed Galib Bey efendinin şahsına takdim eylediğim hususi ve mahremâne yazdığım muhtıra mahiyetinde bir mektubu, haklarında şikâyet edilen kimseler ve bazı rü’esa-yı me’murîn ile listesi kendi tarafından tanzim edilerek belediye dairesinde celb ve davet ettirdiği bazı zevat muvacehesinde mektubçu beye kira’at ettirmiş ve istihbara nazaran Sıhhiye Müdürüne yazdığı bir tezkere vasıtasıyla (eğer davet olunan zevat, mektubun münderecatına iştirak ediyorlarsa vali beyefendinin Trabzon’da artık ifâ-yı vazife edemeyeceğinden tahriren i’timad beyan etmeleri) talebinde bulunmuştur.

Makam-ı hükümet, mercî-i şikâyet ve haris-i hukuk millettir. Hakk-ı şikâyet ve hukuk-ı millete taalluk eden mevad ve mesa’il hakkında her vechle beyan-ı hal ve ihbar-ı keyfiyet etmek salahiyetini kanun-ı esâsi ile mahfuz ve müemmendir. Bu hak ve salahiyeti isti’mal ederek efrad-ı milletten olmak cihetiyle siyaset-i memlekete aid makam-ı hükümete takdim eylediğim hususu ve zata aid bir

mektûb veya muhtıra muhteviyatı hakkında evvel-i emirde tahkikat ve tedkikat-ı lâzime icrâsı vazife-i mevdu'ası icabatından iken mücerred böyle bir ihtar ve izahı mahal-i haysiyet ve mucib-i gasb ve hiddet ad ile alenen ifşaya kalkışması ve haklarında şikâyet olunanların iştirak ettirildiği birkaç zevattan memleket namına mugayir-i usul ve kanun olarak i'timad taleb edib güyâ şikayet olunan mevad-ı mesailin gayr-i vâki' olduğu tarzında bir netice istihsaliyle beyanatımın ehemmiyetten iskâtı ma'nasında bîsevd ve gayr-i kanûni bir sa'ide bulunması hiçbir hükümet me'murundan sâdir olmayan ve makam-ı hükümetin vazife-i mevdu'asına münafi olan şahsî ve tenkid olunmaktan mütevellid bir ihtiras fikri olmak üzere telâkki edileceğinden şüphe yoktur. Mes'elenin zahiri bu müretteb usul-ı resmîyete ve kava'id-i cariyeye devlete mugayir olmakla beraber, menafi'-i siyasiye-i memleket düşünülerek makam-ı hükümetin nazar-ı tedkikine arz edilmiş ve inşasına hiçbir suretle mesağ verilmeyeceği tabî-i bulunmuş olan mesa'il-i mühimmeyi ifşa ederek menafi'-i âliye-i vatana irâs hazr ve bar ve ağıyar arasında ibka'-ı suriş eylemek mahiyet-i cürmîyesine dahil olacak vicdanî, kanunî bir töhmetin dahi irtikabına an kasdin cür'et veya tenkid olunmaktan mütevellid sa'ika-i hiddetle mücaheret demek olduğundan ve sükûn ve rahatını bu memleketin sa'adet ve selâmeti uğrunda feda kıldığı erkab-ı insaf ve mürüvvet nezdinde ma'lum ve bürhan olan şahsın beyne'l-hak hissiyat ve i'tibarını kesr ederek kendisinin mevki'ini takviye ve tahkim eylemek gibi kanuni ve vicdanî bir cürm işlemiş bulunduğundan usûl-ı mer'îye vechle Vali Mehmed Galib Bey'in aleyhinde ikame-i dava eyleyeceğimi beyan ve kanun-ı esâsî ile mahfuz olan hakk ve şikâyetini ihlâl eylemesi cihetiyle niğebân-ı meşrutiyet olan millet muvacehesinde bu hareketinin menafi'-i vatana mugayir bulunduğunu isbat eylerim.

Protestonamenin aslının kalemde hıfzıyla bir nüshasının Trabzon Valisi müşarünileyh Galib Bey'e bir nüshasının zât-ı sâmi-i Sedaret Penâhiye, bir nüshasının Dahiliye Nezaret-i Celîlesi'ne ve bir nüshasının İstanbul Divan-ı Harbi Örfî Riyaset-i aliyesine tebliğini ve nüsha-i musaddakasının tarafıma i'adesini ricâ ederim efendim. 11 Eylül 335.

Trabzon'da münteşir Selâmet Gazetesi Müdürü Eyübzâde Ömer Fevzi.

(B.O.A. B.E.O. Sadaret Evrakı, A.VRK. 840/17)

EK-II

“Dersa'adet'te Sadrazam Damad Ferid Paşa Hazretlerine

Mahreci: Keskin

1 Haziran 335

Bana isnad edilen cürm ile benim kana'at ve te'addiyatım ve şu kadar senelik muhalefet hayatım yerden göğe kadar birbirinden uzaktır. Balkan Harbi'nden beri memleketin harabesine çalışan İttihad zümre-i bağıyyesinin daima aleyhinde buldum ve teşkilât-ı fiiliyyeden de geri durmadım. Paşa hazretleri üç yüz otuz birde Ankara İttihad murahhası Neş'et Bey'in biraderi Rüşdü Bey'e vurduğum dört şamar yüzünden Ankara Divan-ı Harbi'nde altı aya mahkum

edilerek Kolordu Kumandanı Halil Recâi Bey'in kanunperestliği sayesinde bir ay hapisten sonra yakayı elden alabildim. O sırada Ermeniler tehcir ediliyordu. Keskin'e geldim ve Ermeni tüccarından İsraili ihfa eyledikten ma'da birlikde de İstanbul'a götürdüm. İsrail'in bu suretle İstanbul'a götürüldüğü Keskin İttihad Muhabiri Balgalı oğlu Nuri Efendi Ankara Kâtib-i mes'ulü Necati Bey'e bildirmiştir. Derhal Keskin köylerinde bir hane basmak fikriyatıyla habsedildim. Halbuki aynı gün ve sa'atte mahal-i vala'aya onsekiz saat ba'ad mesafede Ankara Turan Oteli'nde bulunduğum kuyud-ı resmiye ve şuhud-ı mütevaliye ile sabit iken nur-ı şems gibi meydanü'l ma'an eden masumiyetim kâle alınmayarak Necati Beyin emriyle cinayetle itham edilerek Kırşehir Habshanesi'ne nakladildim. Mevkuf bulunduğum zaman İttihad Hükümeti ailelerimizi aynen Ermeniler gibi tehcire tabi' tutarak bir takım masum çocuklarla bî günah nisvanlarımız da dahil olduğu halde şiddet-i şitanın hüküm ferma bir zamanında bir kısmının öküz arabalarıyla bir kısmının da harab emvalimizin sa'ite kaldığını amuca zadelerimden bir kaçının feci' bir surette katl ve imha peder ve biraderlerimle diğer akrabalarımın da Ankara Habshanesi'ne ilka edildiklerini habshanede haber aldım. Ailelerin Ankara ve Keskin'e ikametlerini Enver ve Tal'at alçaklarına yazdığım ağır bir telgrafla güç hal te'min edebildim. Ve sekiz ay mevkufiyetten sonra ber'atle tahliye olundum. Doğruca Ankara'ya giderek Prens Sabahaddin Bey'in kâtibi Satvet Lütfi Bey'le teşrik-i mesâi ederek sulh ve selâmet teşkilâtının esasını vaz' ve mu'ahharan bu mes'eleden de İstanbul'da tevkif edilerek dokuz mah sonra adem-i mes'uliyet kararıyla tahliyemize müzekkere verildiği halde arkadaşlarımı tahliye ettiler. Talat'ın emr-i şifahiysiyle Merkez Kumandanı Cevad beni iki mah daha hilaf-ı usul habsederek tamamen onbir ay enva' işkenceye ma'ruz kaldıktan sonra bir ay ikamet Keskin'e gönderildim. Polis Müdür-i Umûmisi Ahmed kısm-ı siyasi müdürü Tevfik Hadi alçakları otuzsekizbin lira nakdimi gasbettikleri gibi Ankara – Erzurum hatt-ı müdhişi Osman Bey de memleketteki at, deve, koyun ve sığır gibi hayvanatımı tamamiyle zapt ederek efrad-ı ailemi aç ve nana muhtaç bırakmışlar şimdi İttihad ve Terakki'nin bu kadar ağır ve şeni' mezalimine bi'l-naks hedef olarak ikbal ve istikbali mahvedilip bir ekmek parasına bile muhtaç bırakılan bir adam nasıl olursa üç maiyyetin teşkilât-ı mahsusasıyla birleşerek Ermenileri katl ve imha eder eğer ki dünyadan vicdan-ı mantık ve ma'kûlat kalkmadıysa hakkımda böyle bir itham kat'iiyen varid olamaz. Çünkü mârû'l-arz düçâr olduğum elim felaketler herkesçe müsellemler olduğu gibi tekmiil kuyûdatta sabit hatta nazar-ı devletlerinde ke'enlem yekûn addedilen yazdığım hakiki telgraflar ücretlerini hanemin eşyalarını fûrûht etmek suretiyle te'min ediyorum. Beni böyle perişan eden İttihad ve Terakki'nin sükûtunu müte'akib yine memleketteki veasit-i idare-i âliyyeye kıyam ederek şimdiki izmihlâli hatır eden namussuzlar aleyhine mücadeleye başladım ve bilhassa Keskinli Mahmud bütün mukaddesatını yağma eden İttihad ve Terakki muhabiri Kâmil Efendi'nin mesaisini meydana koydum. Bu namussuz derhal tezvirat ve müfteriyatla bizi Ermeni mes'elesiyile alâkalandırdı. Ve güyâ kendi zeametce nefisini ta'kibattan kurtardı. Filhakika Hürriyet ve İ'tilaf Fırkası Merkez-i Umûmisi azasından Kürd Hacı Osman Bey'in daisi olması şimdilik takibattan arz ve temin eylediklerinden ma'da Ankara'ya encümen a'zası tayin edildi. İttihad ve Terakki'nin ser muhabiri olan bu zatın Keskin'de Belediye reisi Ankara'da encümen a'zası olarak iki memuriyetle bu hükümetin de sadr-ı ihtiramatta yer bulmasını ve elyevm de bu iki vazifeyi bir arada elinde bulundurmuş doğrusu memleketin âtisi hakkında hayırlı görmüyor ve Hürriyet ve İ'tilaf Fırkasının erkân-ı mühimmesinden olan bu uydurma şehsuvarzadenin memlekete ihaneti fi'ilen mertebe-i subutta olan böyle bir zehirli

bir yılan tevliyetinde saklandığında gülerek fırkanın bu hal ile ve teşkilâta bu kabil fırka menafi'ini gayr-i tedarik insanları metbul etmek ve değerinin kat eder kat fevkinde emniyet verilmesi suretiyle nasıl müdhiş bir akıbete doğru gittiğini görmekle memleketin selâmeti namına en hesami noktadan kalbimin kanadığını duyuyorum bir fırka kardaşının bile ihanetini afv etmemelidir. Memleketi harab eden avamili henüz anlayamadıysak vatana cidden yazık. Kâmil denilen vatan mühtesimi İttihad ve Terakki Kuvve-i kahiresine istinad ederek enva'ı fenalığı irtikab ettikten başka Paris Şehremininin taht-ı imtiyazında olan Keskin civarındaki maden ocağı yağma ederek demirlerini alenen pazarda satmış ve bu yüzden devletin başına müdhiş ve mühlik bir ga'ile-i siyasiye de açmış iken hâlâ baş tacı oluyor ve şimdi de Bahaeddin Şakir ile beraber Divan-ı Harbin huzurunda hıyanetlerinin hesabını vermesi iktiza eden bu memleket katili Enver'in arkasında gelecek Bolşevik ordusuyla birleşerek memleketin yeniden feth olması için Kâmil'in taht-ı riyasetinde Keskin'de de bir teşkilat yapıldığını mevsuken haber aldım, derhal keyfiyeti tahkik için adam-ı mahsus gönderdim. Bu gönderdiğim adamların sureti mahirane bu teşkilâta dahil olarak efradlarının almış üç kişiye baliğ olduğunu dahi anladım. Ve teşkilâtın bu suretle devam etmekte olduğuna sizi namusumla temin ederim. Bu gidişle bütün milletin te'min-i selâmet ve memleketi namus ve dirayetlerine tevdi' eylediği Ferid Paşa kabinesinin de Hacı Bey gibi bî (söz) fırkacılar eliyle paldırkıldır devrilecek ve memleketi de beraber devireceğinden cidden müte'essirim. Bu Hacı bey çiçeği Keskin Hürriyet ve İ'tilaf şu'besinin küşadını telgrafla bana teklif etmişti. Bu münasebetle Kâmil alçakla şeriki cinayeti ve Ankara kâtib-i mes'ulü Necati'nin yeni Keskin Malmüdürü Tevfik'in hırsızlık ve densizliklerini fırka esrarı olarak kendisine bildirmiştim. Bu kere Ankara'ya geldiğinde o mektubu aynen Kâmil'e tevdi' etmiş. Şimdi rast geldiği adamlara gösterib geziyor eğer fırka merkez-i umumisinde Hacı Bey zihnde birkaç âzâ dahi varsa eliyle bu hükümetin mu'uni olsun böyle ağacı kendi içindeki kurda verir. Elyevm Keskin'de bulunan mülkiye müfettişi tarafından yapılan tahkikatta bu Kâmil mel'ununun maden ocağını tahrib ve demirlerini de sattığı ve daha başkaca da bir çok fenalıkları sabit olduğu halde Hacı Bey'in vilayette icrâ eylediği te'sirat sayesinde tecziye ve tevkifi şöyleki elyevm uhdesinde muhafaza eylediği mühim iki vazife sayesinde Bolşevik teşkilâtını meydana getirdi. Paşa hazretleri buna kat'iyyen i'timad buyurmayınız. Bu tehcir taktik keyfiyetinin şümüllü bir şekle ifrağında İttihad ve Terakki parmağının mühim oyunlar oynayacağı bir Ermeni meselesini bir takım alçak ve namussuzlar ellerinde serişte ittihaz ederek fena maksatlar takip edilmek suretiyle memleketin kalbgâhına bir hançer saplayacaklarını kaç defa size yazdığım halde kat'iyyen is'af ve isga buyurulmadı. Öteden beri pek ziyade hürmetkâr olduğum muhabbet ve namus ve haysiyet fehimanelerini seyyanen ve memleketim hilafına ve kat'iyyen bir tevessül ve şu son telgrafi da keşideye ictisar ediyorum. Evvela bu Hacı Bey abdulbelâ elinde bâziçe olmayacak muktedir ve hakperver bir valinin Ankara'ya i'zamı ikinci bu Kâmil alçakla avânelerinin Divan-ı Harbe sevkiyle Keskin'deki Bolşevik teşkilâtının men'i üçüncüsü Ankara'daki tehcir mustantıkı Rum-ül-asl Bon efendinin bu milletin başındaki belayı mübremin izâlesi bizim gibi vatanın yarasına sarılacak merhemlerin hakkında yapılan iftiranın tedkik ve netayic icrâ-yı iktizasıyla dağ başlarında sekn ve me'valarımıza gelip bütün millet-i necibe ile hükümet bir kitle-i vahide halinde giderek vatanımızın selameti namına çalışmaklığımız esbabının istikmalini şiddetle istirham ediyorum ferman.

Keskin Sulh ve Selamet-i Osmanîye Şubesi Re'is-i Sabıkı Vadi-i Firarda bulunan Rıza”

(B.O.A. B.E.O. Sadaret Evrakı A.VRK. 835/35)

EK- III

Atabey-i Felekmertebe-i Hazret-i Hilafetpenahiye

Şevketme'ab Padişahımız Hilafetpenahi Efendimiz Hazretlerini Cenab-ı Hakk Umur-u Afiyet Cenab-ı Şehinşahilerine mezdad buyursun amin.

Memalik şahanelerine müstevli hune-i ittihadın uzun seneler zülm ve istibdadına muhalefetle her türlü işkencelere muamelelere düçar olarak perişan olan biz madurin kulları omuzlarımızı hükümet-i hazıra erkânınca makasidına basamak ittihaz ederek elyevm işgal ettikleri mevkilere ve suallerine bais olub devr-i muadeletin hululüyle hukukumuzun ihkak eyleyeceği ümid eyleser bilakis o zümre-i müstebidenin devrinden ziyade mağdur olmaktan kurtulamıyoruz. Bab-ı âlilerine müstadid defalar tahriren ve şifahen madurinin iktidar terfileri zımında vaki olan suzişi istirhamlarımız leyt ve lal ile geçişdirilmekte olduğu tamamıyla tahakkuk eylediğinden hakipayı meali ihtiva cenab-ı şehriyelerini tasdia cürete mecbur bulunduk.

Şevket Maab Efendimiz:

Madurin kulları meyanında memuriyet ve ticaretle meşgul bulunmuş olan birçok biçare mevaşi yevmiyesini tedarikden acizdirler. Bunların memur olan kısmının memuriyetlerinde mahrum buldukları terfileri nazarı dikkate alınması ve cümlesinin maddi ve manevi düçar oldukları zarar-zıyanlarının cemiyet-i müstefesihadan müdevver ve mahsul nukud ve emvalden ve cihet-i saireden tazmini için bir komisyonun teşkili bu komisyona madurin cemiyeti tarafından müntehib iki azanın bulundurulması bir an evvel terfi ve iktidarımız hususunun müselleman ve has olan ulu merhabet şahanelerine dalaletle südde-i seniyelerinden son ümid olarak istirhama ictisar eyleser. Ol babda ve katabe-i ahvalden emr-ü ferman lütf ve ihsan Şevket Maab Efendimiz Hazretlerindir.

Mağdurin-i Siyasiye Teavün Cemiyeti
Ağustos 1335

25

(BOA. B.E.O. Sadaret Evrakı A. AMD. MV. 107/38).